

תעמולה אנטישמית בעיתון הטטארי (1942–1944) Azat Kirim

העיתונות כמתווכת בין הכובשים הגרמנים לאוכלוסייה הטטארית של חצי האי קרים

התעמולה האנטישמית שהפיצו הגרמנים באזורי ברית המועצות הכבושים זכתה לאחרונה לתשומת לב מחקרית רבה.¹ כפי שמציין המחקר, השתמשו הגרמנים בכל טכניקות התקשורת שהיו אפשריות באותם ימים כדי לשלוט במידע ולקדם את האינטרסים שלהם; העיתונות הכתובה הייתה אחד מן הכלים העיקריים שעמדו לרשותם. ברחבי השטחים העצומים שגרמניה הנאצית כבשה במלחמת העולם השנייה פרסמו שלטונות הכיבוש יותר מ־400 כתבי עת חדשים במגוון שפות,² ובחלק גדול מתוכם הוצגה דוקטרינה אנטישמית.

בחודשים הראשונים לאחר השתלטותם על חצי האי קרים, מנובמבר 1941 ואילך, יזמו הגרמנים את פרסומם של כמה עיתונים וכתבי עת בערים ובעיירות בחצי האי, ובהם ה־*Deutsche Krim Zeitung* (בעיירה סימפרופול [Simferopol]), ה־*Golos Kryma* (בסימפרופול), ה־*Feodosiyskiy Vestnik* (בעיירה פאודוסייה [Feodosiia]), ה־*Zemledelets Tavridy* (בסימפרופול), ה־*Yuzhnyi Krym* (ביאלטה [Yalta]), ה־*Vestnik Kerchi* (קרץ' [Krech]) וכתב העת *Sovremennik* (בסימפרופול). חוץ מ־*Deutsche Krim Zeitung*, שראה אור בגרמנית, כוונו כל הפרסומים הללו אל התושבים הרוסים ודוברי הרוסית שבהצי האי קרים, שעל פי מפקד תושבים מ־1939 היו הקבוצה האתנית הגדולה ביותר בחצי האי. הקבוצה

1 ראו סקירה כללית של הנושא בתוך: Ilia Altman, "Pressa okkupatsionnaia", in: Ilia Altman (ed.), *Kholokost na territorii SSSR: Entsiklopedia*, Moscow: ROSSPEN (2009), pp. 803-810. "עיתונות בתקופת הכיבוש הגרמני" בתוך: האנציקלופדיה של השואה בשטחים של ברית המועצות.

ניתן למצוא היסטוריוגרפיה בתוך: Mikhail Tyaglyy, "Antisemitskaia propaganda na okkupoirovannykh natsistami sovetkikh territoriiakh: istoriografiia i metodika izucheniia voprosa", *Holokost i suchasnist*, 1 (2005), pp. 28-42. "על תעמולה אנטישמית בשטחים סובייטיים שנכבשו על ידי הנאצים", בתוך: סקירה על היסטוריוגרפיה ושיטות מחקר.

2 Altman, "Pressa okkupatsionnaia", עמ' 803.

השנייה בגודלה בקרים הייתה זו של האוכלוסייה הטטארית, שמנתה 218,179 נפש - 19.4% מהאוכלוסייה הכללית.³

הטטארים הם תוצר של מיוזג ושילוב בין אוכלוסיות ושבתים מגוונים מהמאות השלוש עשרה עד התשע עשרה - כולם דוברי שפות טורקיות. אוכלוסייתם התגבשה סביב שבטים מונגוליים שהגיעו לחצי האי קרים בימי הביניים, והאסלאם שימש כלי רב עוצמה בגיבושם לכדי אוכלוסייה אחת. לאחר 1783, עם כיבוש האזור על ידי הרוסים, נקטו הרוסים שורה של צעדים מנהליים, דתיים ואגראריים, שרוששו חלק נכבד מבעלי האדמות הבינוניים והקטנים, מה שהביא להגירה המונית של הטטארים מחצי האי קרים לארצות שכנות. על אף המצב החדש, נהנתה האוכלוסייה המוסלמית ממידת מה של אוטונומיה דתית, משפטית ותרבותית בהנהגת "המועצה הרוחנית המוסלמית של טאברידה" (Tavrisheskoe magometanskoe dukhovnoe) (pravlenie), שנוסדה בצו של הצאר ניקולאי הראשון, ב־23 בדצמבר 1837. במחצית השנייה של המאה התשע עשרה גרמו תהליכי מודרניזציה וחילון להתגבשותה של מנהיגות חילונית בקרב הטטארים, שטיפחה אידיאולוגיה וזהות לאומיות. בעקבות מהפכת אוקטובר 1917, ובמהלך מלחמת האזרחים, שאפו רבים מהמשכילים בקרים ליצור אזור טטארי אוטונומי בעל שלטון עצמי, אלא ש"הרפובליקה הסובייטית הסוציאליסטית האוטונומית של קרים", שהוקמה ב־1921 והייתה ישות טריטוריאלית ולא אוטונומיה אתנית, נתנה מענה חלקי בלבד לשאיפות הלאומיות של הטטארים.⁴ הטטארים היו לאזרחים כפופים לחוק הסובייטי וחויבו בשירות צבאי. עם פרוץ המלחמה בין גרמניה הנאצית לבין ברית המועצות, ביוני 1941, גויסו כ־20,000 טטארים לצבא האדום.

בצו מיוני 1941 של הפיקוד הגבוה של הצבא הגרמני נקבע כי התעמולה הגרמנית באזורים הסובייטיים הכבושים תתבצע תוך שימוש בשפות המקומיות הנפוצות ביותר.⁵ לפיכך, עם פלישתו לקרים, החל הצבא הגרמני בפעולות הכנה לפרסום עיתונים כדי שישמשו אמצעי להחדרת אידיאולוגיה נאצית לאוכלוסייה המקומית, שכללה את המיעוטים הלא־סלאביים, ובהם הטטארים, שעזם ביקשו הגרמנים לקיים שיתוף פעולה צבאי ופוליטי.

3 N. Stepanova (ed.), *Krym mnogonatsionalnyi: Voprosy-otvety*, Simferopol: Tavriia (1988), vol. 1, p. 72. (קרים כמחוז רב לאומי: שאלות ותשובות).

4 למידע נוסף על ההתגבשות האתנית וההיסטוריה הטטארית של קרים באימפריה הרוסית, ראו: Vladimir Sidorenko, "Formirovanie krymskotatarskogo naroda", in: S. Kozlov, and L. Chizhova (eds), *Tiurkskie narody Kryma: karaimy, krymskie tatory krymchaki*, Moscow: Nauka (2003), pp. 143-147; L. Roslavtseva, "Krym v sostave Rossiiskoi imperii", in: *ibid.*, pp. 183-188; Alexander Gertsen, "Krymskie tatory in: *Ot kimmeritsev do krymchakov: Narody Kryma s drevneishikh vremen do kontsa XVIII veka*, Simferopol: Dolia (2007), pp. 228-240. (התגבשות העם הקרימיצ'קי" בתוך: על עמים בעלי לשונות טורקיות של קרים).

5 Volodymyr Kosyk, *Ukraina i Nimechchina u Druhii svitovii viini*, Paris-New York-Lviv: Naukove Tovarystvo im. T. Shevchenka (1993), p. 501

ב־2 בינואר 1942 תודרכה יחידת המודיעין של הארמיה ה־11 הגרמנית על כך שהיטלר הורה לגייס את הטטארים. המטה הכללי של הצבא הטיל את האחריות לגיוסם על עוצבת מבצע (איינזאצגרופה) D, והמטרות המוצהרות לגיוסם היו צורכי הגנה עצמית ולחימה בפרטיזנים. הטטארים נענו לקריאה, בעיקר משום שרבים מהם היו שבויי מלחמה וגיוסם היה סיכויים היחיד לשרוד, ואחרים, בעיקר באזורים הכפריים, שוכנעו להתגייס בשל התעמולה שהופצה על ידי הוועדות המוסלמיות. בסך הכול גויסו 9,255 איש, ומתוכם צורפו 8,684 לארמיה ה־11. מתנדבים אחרים נמצאו לא כשירים או לא מתאימים, ונשלחו לבתייהם. נוסף על כל אלה, גייסה עוצבת מבצע D עוד 1,632 איש, שאיישו ארבע עשרה יחידות להגנה עצמית בעיירות ובכפרים. ביולי 1942 אוחדו כל המיליציות הטטאריות הללו לגדודי "שומה" (עזר) של ה"שוצמנשאפט" (Schutzmannschaft der Ordnungspolizei) – יחידות העזר הלא־גרמניות באזורים הכבושים. עד נובמבר 1941 הוקמו שמונה גדודים כאלה, וכל הכוחות הטטאריים היו תחת פיקוד הס"ס והמשטרה של "מחוז טאוריין" (Generalbezirk Taurien) – חבל ארץ בחצי האי קרים.⁶

בחזית הפוליטית, בסוף דצמבר 1941 ובתחילת ינואר 1942 ייסדו הגרמנים בערים ובכפרים המוסלמיים ועדות מוסלמיות שתפקידן היה לייצג את הטטארים של קרים. הפגישה הראשונה של "הוועדה המוסלמית של סימפרופול", בראשות דו'מיל אבדורשיטוב (Dzhemil Abdureshitov), התקיימה ב־3 בינואר 1942; באותו חודש מונה אילמי קרמנצ'יקלי (Ilmi Kermenchikli) לסגנו. הטטארים שגויסו בקרים נחשפו לתעמולה גרמנית, ובכלל זה לאנטישמיות. כבר באמצע פברואר 1942 הם שמעו הרצאות בנושאים כגון "בחירת עמדות בחזית" ו"חייו ואישיותו של אדולף היטלר", וכן הרצאה על "הבולשביזם כמדכא החיים הלאומיים: תפקיד היהדות בבולשביזם".⁷

במטרה להטמיע את האידיאולוגיה הנאצית בקרב האוכלוסייה הטטארית בקרים, ייסדו הגרמנים בשיתוף פעולה עם הטטארים את העיתון Azat Kirim ("קרים המשוחררת") (להלן: Azat).⁸ Azat פורסם על ידי מועצת העיר סימפרופול (כמו גם העיתון Golos Kryma ("הקול של קרים"), אך עד מהרה עברה הבעלות עליו לידי "הוועדה המוסלמית של קרים" (ששינתה את שמה מאוחר יותר ל'וועדה המוסלמית של סימפרופול'). בוועדה זו היו שישה אגפים: מאבק בגנבות; גיוס חיילים; סיוע

6 לנקודת ראות מפורטת יותר בכל הקשור בהיבטים הצבאיים של שיתוף הפעולה של הטטארים בקרים, ראו: Oleg Romanko, *Musulmanskie legiony vo Vtoroi mirovoi voine*, Moscow: Ast (2004), pp. 150-160 **השנייה**; Oleg Romanko, *Nemetskaia okkupatsionnaia politika na territorii Kryma i natsionalnyi vopros (1941-1944)*, Simferopol: Antikva (2009), pp. 82-161 **(מדיניות הכיבוש הגרמני בקרים והשאלה הלאומית)**.

7 National Archives and Records Administration (NARA), record group RG-242, collection T-312, roll 365, frame 7940913.

8 איות קירילי במקור: Azat Крым. מוזמן לזמן הופיעו בכותרת הראשית של העיתון גרסאות לטיניות משתנות: Asat Krim, Azat Kirim, Azat Krim, Azat Qrim.

למשפחות מתגייסים; תרבות ודת; תעמולה ושכנוע; מנהלה וניהול כספי. העורך הראשי של Azat היה איזט נאפה נורייב (Izet Nafe Nuriyev). לאחר שהשליטה בעיתון עברה לידי הוועדה המוסלמית, בחרו חבריה מקום למשרדי המערכת, הגדילו את מספר חברי הצוות, הסדירו את אספקת הנייר וחומרים אחרים, ודאגו לכך שהעיתון יראה אור באופן סדיר.⁹

עד לכיבוש הגרמני היה נורייב מתרגם מרוסית לטטארי-קרימית בעיתון הסובייטי Kzyl Krym ("קרים האדומה"). משנכנס לתפקידו החדש, גייס נורייב צוות, והוא עצמו פיקח על ההוצאה לאור של שלושת הגיליונות הראשונים. עד מהרה חזר נורייב לעסוק בתרגום וקיבל משרה שבה החזיק עד אוגוסט 1943. למחליפו כעורך ראשי מונה מוסטפה קורטייב (Mustafa Kurtiyev), שלפני המלחמה ניהל את ההוצאה הממלכתית לאור של הרפובליקה האוטונומית של קרים ("קרימג'וז" - תפקיד בוועדה המוסלמית, ולעורך ראשי של Azat מונה עבאדללה קורקצ'י Abdulla Kurkchi) (שחתם בשם העט א' זני [A. Zeni]) - אגרנום שעבד כעורך ספרי לימוד ב"קרימג'וז". בדצמבר 1943 הוחלף קורקצ'י במהמט מואדינוב (Memet Muedinov) (חתם בשם העט מהמט רשאט). מואדינוב, שלפני הכיבוש עבד בצוות הספרותי של הרדיו הממלכתי של קרים והיה חבר במפלגה הקומוניסטית, היה עד למינויו כעורך מזכיר מערכת Azat; הוא היה עורכו האחרון של העיתון.¹⁰ כל מי שעמדו בראש העיתון, והיו אחראים באופן רשמי למדיניות המערכת שלו, היו עסקנים סובייטים, שעם כניסת הגרמנים לקרים ובתגובה על התפתחות האירועים, מיהרו לאמץ עמדות פרו-גרמניות ואידיאולוגיה אנטישמית.

אף שמן הבחינה הפורמלית היה כפוף לוועדה המוסלמית של סימפרופול, הרי בדומה לעיתונים אחרים בשפה הרוסית, גם Azat היה נתון למעשה לשליטת הגרמנים. צוות העובדים של העיתון היה כפוף למשטרת הביטחון והס"ד (SD) של קרים וטאוריין, שהיה נתון לפיקודו של פאול זאפ (Paul Zapp) - מי שהיה אחד המפקדים בעוצבת מבצע D. אחת המחלקות בס"ד, שכונתה "המחלקה השלישית", פיקחה על פעילות הוועדה הטטארית בערים, בעיירות, בכנסיות, במסגדים ובעיריות שונות בקרים, וכן הייתה מופקדת על תקשורת המונים ותעמולה.¹¹ אחת המשימות של Azat הייתה לתת דיווח שוטף לרשויות התעמולה הגרמניות. במקור הייתה הכוונה לדווח לצוות התעמולה U2 בסימפרופול (שכינויו במסמכים הגרמניים היה Voraustrupp), שהיה כפוף למחלקת התעמולה U (Propaganda-Abteilung U), במחלקת התעמולה של הצבא הגרמני. האחראי למדור העיתונות בקרים, ב-U2, היה ברנו מאוראך (Bruno Maurach), והוועדה

9 חקירתו של איזט נאפה נורייב, 6 במאי 1944, ארכיון המחלקה הראשית של שירות הביטחון של אוקראינה ברפובליקה האוטונומית של קרים (להלן: AGUSBU), עניין 13135, כרך 1, עמ' 54.

10 חקירתו של איזט נאפה נורייב, 18 במאי 1944, AGUSBU, עניין 13135, כרך 1, עמ' 51, 69, 70.

11 חקירתה של אמיליה בקירובה, 9 באפריל 1945, AGUSBU, עניין 8801, עמ' 51.

המוסלמית קיבלה אחריות לעיתון רק לאחר שכל הסידורים להוצאתו לאור כבר נעשו על ידי הגרמנים – התנהלות שהייתה לה חשיבות רבה בכל הנוגע לקביעת האידיאולוגיה והמדיניות המערכתית של העיתון. עובדי Azat גויסו בסיועו של יוסופוב (Yosupov) (שמו הפרטי אינו ידוע), חבר בצוות התעמולה של U2, שבעות נוריים גייס לעבודה בעיתון את הסופר והמתרגם ראחים טיצ'רוב (Rahim Tyncherov), את המגיה סייט ואדז'יב אומרוב (Seit Vadzhib Umerov) ואחרים. צוות התעמולה המשיך להתערב בעבודתה של מערכת החדשות, סיפק חומרים ואת מרבית התוכן שהתפרסם בעיתון (תשדורות צבאיות גרמניות, חומרים פוליטיים), והפיץ גם מחצית מגיליונותיו בערוציו הפנימיים.¹²

בספטמבר 1942 אורגן מחדש צוות התעמולה כ"צוות תעמולה קרים". אף שהיה כפוף למחלקת התעמולה של אוקראינה, נדרש הצוות לתאם את כל פעילויותיו עם המפקד הראשי בקרים.¹³ בראש הצוות, שמנה 28 איש, עמד לויטננט פריי (Frei) (שם פרטי אינו ידוע), שפיקח על עיתונות, קולנוע, רדיו, חינוך ופעולות תרבות בהשתתפות האוכלוסייה. מחלקה מיוחדת הופקדה על כל אחד מהחומים הללו.¹⁴ Azat לא התיימר לנקוט קו עצמאי משלו ונשלט במפורש על ידי הגרמנים. במאמר שהוקדש לפעילות העיתון הוצהר: "יש לציין כי ד"ר מאוראך, ראש המערכת במחלקת התעמולה, מילא תפקיד חשוב בניהול Azat Kirim ובהישגיו של כתב העת במהלך השנה".¹⁵ על פי עדויות עקיפות, העיתון לא עבר צנזורה מקדימה. בארכיון הלאומי של הרפובליקה האוטונומית של קרים שמורה תיקייה ובה מבחר תרגומים של מאמרים ברוסית שפורסמו ב-Azat וסיכומים ברוסית של תוכנם,¹⁶ ולפי הכיתוב שבגב התיק, התרגומים בוצעו לבקשתו של ד"ר מאוראך.¹⁷ הפרסומים בקרים נבדקו

12 חקירתו של איזט נאפה נורייב, 6 במאי 1944, AGUSBU, עניין 13135, כרך 1, עמ' 54.

13 עותקים של פקודות, מסמכים פנימיים וצווים של מפקדת התעמולה הגרמנית בקרים בנושא האינדוקטרינציה האידיאולוגית של האוכלוסייה, ארכיון המדינה של הרפובליקה האוטונומית של קרים (DAARK), P-156/1/26.

14 לפרטים נוספים על מבנה המטה, ראו: Romanko, *Nemetskaia okkupatsionnaia politika*, עמ' 4-41.

15 *Azat Kirim* 4 (12.1.1943).

16 ניתוח החומרים מתוך *Azat Kirim*, שערכתי, מבוסס על תרגומים מתיק זה, כמו גם על תרגומים נבחרים שנעשו ב-1947 בשביל גופי ביטחון המדינה הסובייטיים, ונשמרו בתיק נפרד בארכיון המדינה של הרפובליקה האוטונומית של קרים. אף אחד מתיקים אלה אינו מופיע בקטלוג הארכיון. מקור נוסף לתרגומים רוסיים מהעיתון הוא אוסף תרגומים שנעשה כחלק מפרויקט *Besatzungspressen in der Sowjetunion, 1941-1944*, מורה אירופה באוניברסיטת היידלברג, בראשות היינץ-דיטריך לאו (Heinz-Dietrich Löwe).

17 ההיסטוריונית של קרים, נטליה יאבלונובסקייה, מגיעה למסקנה המנוגדת, כלומר שצנזורה קודמת אכן הופעלה, אך מביאה רק דוגמה אחת לכך: הסיכום של גיליון 78 מדווח על תקציר חדשות הודן בחשיבות השימוש בשפה הטטארית של קרים בבתי ספר, אך המאמר עצמו אינו מופיע בגיליון. ראו: Nataliia Iablonovskaia, "Okkupatsionnaia gazeta 'Azat Krym'", *Kultura natsionalnaia pressa v kontekste informatsionnykh voin* (1942-1944): *narodov Prichernomoria*, 2, 57 (2005), p. 123 ("עיתון עזאת קרים כעיתון שיצא

על ידי "המחלקה השלישית" של משטרת הביטחון והס"ד בקרים; המשימה הוטלה על קצין גרמני בשם קראצ'קובסקי (krachovskiy), שבאוגוסט ובספטמבר 1943 קיבל תרגומים ממתרגמת עצמאית, אמיליה בקירובה (Emilia bekirova). לימים, במהלך חקירתה בידי הסובייטים, העידה בקירובה: "סיכמתי לקראצ'קובסקי בעל-פה את כל המאמרים שהגיש לי, ובכתב... מאמרים שביקש לתרגם [במלואם] לגרמנית... קראצ'קובסקי התעניין בעיקר במאמרים שעסקו בפעילויות המנהל העירוני, בכל הוועדות הלאומיות, במסגדים, בכנסיות ובעיתונים"¹⁸.

בקיץ 1943 הגיעה תפוצתו של Azat, שראה אור פעמיים בשבוע, ל-15,000 גיליונות.¹⁹ ב-1942, השנה הראשונה לפרסומו, הופיעו כל הידיעות בשפה הטטארית של קרים, בכתב קירילי. מאוחר יותר הופיע דף נפרד ועליו ידיעות בכתב לטיני.²⁰ ב-1944 התפרסם הדף האחורי של העיתון בערבית.

דגם התעמולה של Azat Kirim ודוקטרינה אנטישמית

Azat הצהיר בפני קוראיו כי רגע המלחמה מהווה הזדמנות מיוחדת במינה להשיב על כנם את התרבות, הדת, הערכים המסורתיים ובסופו של דבר את הריבונות הלאומית של העם הטטארי בחצי האי קרים. ריבונות זו, על פי פרסומי העיתון, תתגלם בישות אוטונומית, שתהיה חברה בברית אמיצה עם "משחרריו" הגרמנים של חצי האי מידי השלטון היהודי-בולשביקי.

בינואר 1943, במאמר מערכת שהוקדש ליום השנה הראשון לצאת העיתון, נכתבו הדברים האלה:

לעיתון זה מטרה אחת: להסביר לארצנו כיצד להשיב לנו את אדמתנו, שהוחרבה בידי הבולשביקים בתוך פרק זמן קצר, וכיצד לחזור ולבנות חיים חדשים... Azat Kirim, שהפך למגדלור המהבהב של הוועדות [המוסלמיות] שלנו, מילא תפקיד חשוב בגיוס מתנדבים מקרב הנוער הטטארי בקרים לצבא הגרמני... בה בעת, Azat Kirim טיפל בעקיבות בנושאים כגון בתי ספר, לימוד האלפבית... [הוא] מספק תמיכה בפתרון סוגיות דתיות... מטפל בעניינים חקלאיים... בלא יכולים טובים, לא נצליח לסייע לצבא הגרמני עטור הניצחון

לאור תחת הכיבוש הגרמני [1942-1944]: העיתונות הלאומית ככלי במלחמת תעמולה", בתוך: **תרבותם של עמי הים השחור**) אך השמטת המאמר יכולה לנבוע מסיבות אחרות ולא בהכרח מצביעה על צנזורה קודמת.

18 חקירתה של אמיליה בקירובה, 9 באפריל 1945, AGUSBU, עניין 8801, עמ' 23, 51.

19 Romanko, *Nemetskaia okkupatsionnaia politika*, עמ' 159.

20 השפה הטטארית בקרים נכתבה באותיות ערביות עד 1928, שאז אומץ האלפבית הלטיני. ב-1936 החליף שוב האלפבית הקירילי את הלטיני. ייתכן שהשיבה לאותיות לטיניות נעשתה בתיאום עם פעולה דומה שנקטה התנועה הפרוטורקית, ומתוך כוונה לבדל את השפה הטטארית מהמורשת הסובייטית.

לשקם את הארץ שהוחרבה על ידי הבולשביקים היהודים. Azat Kirim רואה בהעברת המידע והפקודות של הפיקוד הגרמני העליון לאוכלוסייה את ייעודו הראשון במעלה... פעילויותיו [של העיתון] כוונו לסייע לצמיחה הלאומית והפוליטית של עמנו ולארגון קבוצות עובדים ישראלים. כך דרש מאתנו הצבא הגרמני ששחרר אותנו מהדיכוי הבולשביקי. אנו מאמינים כי זכינו בחופש המילה הכתובה רק הודות לנדיבותם של משחררינו, ועל כך אנו מביעים את תודתנו לפיהרר אדולף היטלר.

(על החתום: מ"ק)

התעמולה הגרמנית שהפיץ Azat דמתה באופייה לתעמולה בעיתונים ובכתבי עת אחרים שנוהלו על ידי שלטונות הכיבוש, כגון Golos Kryma, שפורסם בשפה הרוסית. אנטישמיות הייתה חלק בלתי נפרד מהאידיאולוגיה שאותה קידם Azat; ככל גיליון הופיעו כמעט דרך קבע נושאים נאציים רגילים. כאן מן הראוי לציין, שהגיליון הראשון של Azat הופיע לאחר שרובה של האוכלוסייה היהודית בכל יישובי חצי האי כבר הושמדה.²¹ עם פרסום גיליון זה לא היו עוד יהודים שהיה צריך ליידעם באשר לפקודות גרמניות, וגם לא נותרו יהודים שיכלו לספר לשאר האוכלוסייה את שעלה בגורלם. כל יהודי סימפרופול נורו באחת שלושה שבועות לפני השקת העיתון — עובדה שהעיתון לא הזכיר.

המוטיב האנטישמי של זיהוי היהודים עם הבולשביזם לכל צורותיו, שביטוי ניכר ב־Azat, היה יסוד קבוע גם באזורים כבושים אחרים בברית המועצות. כחוט השני הופצו דעות שהיהודים יצרו את המרקסיות, שהבולשביזם הוא ההתגלמות המודרנית של היהדות, שהבולשביקים היהודים הם עושקי ארצות וכדומה.²² תפיסת היסוד במספר רב של פרסומים מסוג זה הייתה הניגוד בין "האליטה היודאו-בולשביקית" לבין "העם הטטארי המרומה, המדוכא והמנוצל".

מדי פעם קיבלה הביקורת על השיטה הפוליטית הסובייטית גוון אנטי-רוסי ואנטי-אימפריאליסטי.²³ דוגמה טיפוסית אחת הופיעה ב־21 באפריל 1942, במאמר מאת א' זני שכותרתו "ימים שחורים תחת הדגל האדום":

21 לפרטים נוספים על הפתרון הסופי בקרים, ראו: Gitel Gubenko, *Kniga pechali*, Simferopol: Redotdel krymskogo upravleniia po pechati (1991) (ספר היגיון); Mikhail Tyaglyy, *Mesta massovogo unichtozheniia evreev Kryma v period natsistskoi okkupatsii poluostrova (1941-1944): Spravochnik*, Simferopol: BETs Khesed Shimon (2005). (מערכת רשות העיתונות של קרים, מקומות הוצאה לחורג של יהודים בקרים בתקופת הכיבוש הנאצי: ספר מידע)

22 "בעיני הבולשביקים שחונכו על ידי היהודי הוקן קרל מרקס, במדינה בולשביקית, כל המדינות האחרות חוץ מזו של היהודים היו אמורות להיות בולשביקיות במהותן ולאומיות בצורתן...", מאמר מערכת בלתי חתום, *Azat Kirim*, "K bratiam, zashchishchaiushchim Rodinu", (17.3.1942) 16 ("לאחינו המגנים על מולדתנו").

23 "Pobeda germanskogo naroda oznachaet osvobozhdenie vsego Vostochnogo mira", *Azat Kirim* 17 (20.3.1942), ("ניצחון העם הגרמני ישחרר את העולם המזרחי כולו").

אם לא הייתה זו מדינה יהודית, אלא באמת מדינת פועלים ואיכרים, כיצד אירע שכל העוצמה מרוכזת בידי יהודים; שיהודים נהנו מכל העושר, הכיבודים, המשרות ומקומות העבודה הרווחיים, מבתים מרווחים, מחלקות פוריות ביותר ועוד כהנה וכהנה, והכול בידיים יהודיות? מדוע... "החמור עבד אבל הסוס אכל"?... אם מדינה זו היא באמת ובתמים מדינת הפועלים והאיכרים, מדוע איישו היהודים והקומיסרים את כל המשרות הגבוהות?... תשובה יש רק אחת: מדינה זו אינה שייכת לפועלים ולאיכרים; מדינה זו נשלטת בידי קבוצה אחת – זו מדינה יהודית...

מאמר נוסף, מאת א' מורטזה (E. Murtaza), התפרסם ב-25 ביוני 1943, וכתרתו: "מפגש האינטלקטואלים של בחצ'יסאראי (Bakhachisarai)":

בבחצ'יסאראי, ב-10 ביוני, נערך המפגש המשותף של אנשי העילית האינטלקטואלית העירונית והמחוזית בקדמת בניין התיאטרון... לאחר שפתח את השיבה, דיבר יו"ר העיר והמחוז על המשמעות הצבאית של מלחמה כוללת ועל תפקידם של האינטלקטואלים במלחמה זו. לאחר מכן נתן את ראשות הדיבור לחביבולה נורי (Abibulla Nuri), שנושא נאוומו בשפה הטטארית היה: "היהודים הם אויבי כל העמים". בנאום הוכיח נורי... כי היהודים הם אמנם פראים צמאי דם, וקרא לאינטלקטואלים להשתתף במלחמה הכוללת נגד הבולשביזם.²⁴

בטקסטים מסוימים שפורסמו בעיתון הופיע פקיד ממוצא יהודי, בעל תכונות יהודיות טיפוסיות, שתואר כמי שבדידו השליטה האמיתית מאחורי המשטר הסובייטי. תפקידו הרם של פקיד זה פורש כדוגמה נוספת לכך שהיהדות והבולשביזם חד הם. כמו בעיתונים אחרים בתקופת הכיבוש, המטרות החביבות על Azat היו בכירי מפלגה ומדינה ממוצא יהודי, כגון השר המופקד על הרכבות, לזר כגנוביץ (Kaganovich),²⁵ והדיפלומט רם הדרג איוון מאיסקי (Ivan Maisky).²⁶ צ'רצ'יל ורוזוולט תוארו כמחרחרי מלחמה המשרתים אינטרסים יהודיים, וכבובות בידי "היהדות הבינלאומית".²⁷

²⁴ Azat Kirim 51 (147) (25.6.1943).

²⁵ ראו את הידיעה "Chufut Kaganovich kene demir el transportunyn bashinda" ("היהודי כגנוביץ' שוב אחראי למערכת הרכבות") בתוך: Azat Kirim 19 (6.3.1943).

²⁶ ראו הידיעה "Eudii Maiskii ne istei?" ("מה רוצה היהודי מייסקי"), בתוך: Azat Kirim 17 (27.2.1943).

²⁷ ראו הידיעה "Cherchillnyn dzhenki — chufutlarnyn dzhenkidir" ("מלחמתו של צ'רצ'יל היא מלחמה יהודית") בתוך: Azat Kirim 14 (16.2.1943).

ביטויים אנטישמיים שימשו גם מרכיב משני בטכניקות תעמולה אחרות. כך, למשל, כדי לעודד טטארים בקרים להתגייס לחילות העוזר ההתנדבותיים, פרסם Azat כתבה שכותרתה "דו'לי (Dzheli) המתנדב", ובה סופר על תושב הכפר בקסן (Baksan), בן 54, ששירת בחיל העוזר למרות גילו המתקדם. "אני - אומר הדוד דו'לי - התנדבתי להתגייס. אלהם כתף אל כתף עם אחיי הגרמנים נגד האויב ואטהר את קרים מהשודדים היהודים הבולשביקים".²⁸

כמו עיתונים אחרים בשטחים הסובייטיים הכבושים, גם Azat פרסם דרך קבע ידיעות קצרות בעלות גוון אנטישמי על אודות יהודי אירופה, ארצות הברית ופולשתינה. לכל הידיעות הללו היה מקור אחד ברור - מנגנון התעמולה של הוורמאכט. דוגמה לידיעות כאלה ב־Azat הן כותרות כגון: "איך יותר בתי מרקחת יהודיים בבלגריה"; "בית משפט למלחמה בספרים יהודים" (בצרפת); ו"זיהוי היהודים בבודפשט".²⁹ אף שידיעות מסוג זה הופיעו לכל אורך תקופת קיומו של Azat, הן מעולם לא ציינו את עובדת השמדתם הפיזית של היהודים, ולכל היותר הזכירו חקיקה אנטי־יהודית, את כליאתם של היהודים בגטאות ובמחנות ריכוז ואת הגירושים. המידע הופץ באופן מעוות, תוך הבעת הבנה רבה לעצם רדיפת היהודים, והכותרות היו לעתים קרובות מלאות בוז. אין ספק שכוונתן הייתה תעמולתית - לגייס תמיכה למאמץ המלחמה הגרמני, ואנטישמית - ללבות את שנאת היהודים. המטרה הייתה לשכנע את הקהילה הטטארית בקרים, שהיהדות מסכנת אותם לא פחות מהקומוניזם הסובייטי.

"השאלה היהודית" בקרים

שלא כ־Golos Kryma, שהופיע בשפה הרוסית, האנטישמיות שהובעה מעל דפי Azat הייתה קרובה לאירועים מקומיים, לפוליטיקה, לחברה ולהיסטוריה של חצי האי; היו לכך סיבות היסטוריות ברורות. בשנות השלושים של המאה העשרים דיכאו הסובייטים כליל את שרידי התנועה הלאומית הטטארית,³⁰ ומשום כך לא התקשו הגרמנים להשמיץ את המשטר הסובייטי בעיני הקהילה הטטארית של קרים. עם זאת, הם בחרו בכוונה תחילה להעניק לסובייטים פנים יהודיות, בחירה שהצליחה.

²⁸ Azat Kirim 23 (10.4.1942)

²⁹ "Bulgariada artyk eudii aptekalary iok", Azat Kirim 1 (11.1.1942); "Chufut spekulantlarynyn muakemesi", Azat Kirim 18 (24.3.1942); "Budapeshtte chufutlarny arashtyryv", Azat Kirim 19 (27.3.1942)

³⁰ על השעבוד והדיכוי ההדרגתי של הטטארים בקרים ושל תרבותם, ראו: Alan Fisher, *The Crimean Tatars*, Stanford: Hoover Institution Press (1978), pp. 130-149; Dmitrii Ursu, *Ocherki istorii kultury krymskotatarskogo naroda (1921-1941)*, Simferopol: Tavriia-plus (1999), p. 144 (פקירות על תולדות התרבות של העם הקרימיצי'אקי).

מעט רקע היסטורי יסייע לנו להבין את תגובת הטטארים. בשלבים האחרונים של מלחמת האזרחים תמך חלק נכבד מהטטארים בקרים בבולשביקים, והאמין להתחייבותם להעניק לטטארים אוטונומיה טריטוריאלית. הבולשביקים קיימו את הבטחתם ויצרו את "הרפובליקה הסובייטית הסוציאליסטית האוטונומית של קרים" (R.S.S.A). אלא שהמנהיגות הלאומית-בולשביקית של הרפובליקה האוטונומית בקרים לא סיפקה לטטארים את האדמות שאליהם נכספו והמשיכה במדיניות ארכאית.³¹ להפתעתם ולמרבה כעסם של הטטארים ומנהיגיהם, ב-1924 החל השלטון המרכזי במוסקבה ליישב יהודים מאוקראינה ומבלארוס במישורים שהטטארים ראו בהם שטחים שלהם. הדבר הביא לידי עימות עם מוסקבה,³² והטטארים התעקשו על קבלת פיצוי לאלפי הגולים הטטארים שהגיעו לקרים מטורקיה ומארצות נוספות.³³ ההתנגדות ל"פרויקט היהודי" באה מקרב רבים מהמנהיגים הטטארים, ועמם נמנו: יו"ר "מועצת הקומיסרים העממית של חצי האי קרים" (סובנארקום [Sovnarkom]) אוסמן דרן-אירלי (Osman Deren Aierly); הקומיסר העממי לחקלאות אומר איברהימוב (Umer Ibrahimov), ויו"ר ועדת הביצוע המרכזית [KrymTsIK] וולי איברהימוב (Veli Ibrahimov). המנהיגות הטטארית לא הייתה היחידה שהתנגדה לפרויקט. מזכיר המפלגה הקומוניסטית בקרים, איוון נוסוב (Ivan Nosov), גרס כי ההיגיון מחייב ליישב את היהודים באוקראינה ובבלארוס ולא בקרים, ולטענתו, ליישוב היהודים בקרים עלולות להיות "תוצאות שליליות". המנהיגות המקומית

31 לסקירת דיווחים למיניהם על אודות תהליך זה, ראו: Bryan Glyn Williams, *The Crimean Tatars: The Diaspora Experience and the Forging of a Nation*, Leiden-Boston-Köln: Brill (2001), pp. 355-360.

32 KOMZET (הוועדה להקצאת אדמות לאיכרים יהודים של מועצת נשיאי הלאומים, המועצה המרכזית של ברית המועצות) היה ארגון שטווח מטרותיו כלל יישוב מחדש ושיכון יהודים בחלקות אדמה, קביעת האדמות הריקות והפנויות להתיישבות, מדידות לצורכי הפיתוח החקלאי של המיושבים מחדש וכך הלאה. הוא הוקם ב-1924 והתפרק ב-1938. OZET (ארגון כלל-איגודי להספקת קרקע לעמלים יהודים בברית המועצות) היה ארגון שקידם את היישוב מחדש ואת ההתבססות הכלכלית של המתישבים היהודים; הוא אסף כספים בברית המועצות ובחו"ל, וסיפק למתיישבים סיוע טכני, אגרונומי, רפואי ותרבותי. הארגון הוקם ב-1924 ופורק ב-1938.

33 לפרטים נוספים על אודות הסתירות האתנו-פוליטיות בהקשר של היישוב מחדש הסובייטי של יהודים בקרים, ראו: V. Chebotareva, "Sotsialnye protivorechiia natsionalnoi politiki v Krymskoi ASSR v 1920-e gody", *Voprosy istorii* 12 (2006), pp. 25-43 ("ניגודים חברתיים במדיניות הלאומית במחוז האוטונומי של קרים בשנות העשרים", בתוך: *שאלות היסטוריות*); Allan Kagedan, *Soviet Zion: The Quest for a Russian Jewish Homeland*, New York: St. Martin's Press (1994), pp. 80-87; Gennadii Kostyrchenko, *Tainia politika Stalina: Vlast i antisemitizm*, Moscow: Mezhdunarodnye otnosheniia (2001), pp. 95, 96, 111 (המדיניות הסודית של סטלין, השלטון והאנטישמיות); Williams, *The Crimean Tatars*, עמ' 364-371; Jonathan L., Dekel-Chen Jonathan, *Farming the Red Land: Jewish Agricultural Colonization and Local Soviet Power, 1924-1941*, New Haven and London: Yale University Press (2005), pp. 98-100.

טענה כי אין די אדמה להקצות למתיישבים יהודים, וכי "המטרות העיקריות [צריכות להיות] הספקת מתקנים ראויים לאוכלוסייה החקלאית, והעברתה מהמחוזות הדלים באדמה והצפופים אל אזורים עשירים באדמה; רק האדמה שתיוותר לאחר מכן תוכל לשמש ליישוב מחדש [יהודי]".³⁴ מעט לאחר מכן, ב־28 בפברואר 1925, פרסמו KrymTsIK ומועצת הקומיסרים העממיים של ה־R.S.S.A צו האוסר מתן אדמה למהגרים יהודים.³⁵

צעדים אלה, כמו גם ביקורים במוסקבה של משלחת המנהיגות בקרים במטרה לשכנע את השלטונות להתחשב בצורכי האוכלוסייה הטטארית המקומית, לא נשאו פרי. בהמשך לדו"ח שחיברה KOMZET (הוועדה להקצאת אדמות לאיכרים יהודים של מועצת נשיאי הלאומים, המועצה המרכזית של ברית המועצות), החליט הפוליטביורו, ב־18 במרץ 1926, להמשיך ביצירת ישות אוטונומית יהודית ברפובליקה הסוציאליסטית הסובייטית האוטונומית של קרים, אם יתברר כי היישוב מחדש מתקדם היטב.

הקרמלין החליט לשבור את התנגדות המנהיגות המקומית בקרים, והתחיל בכך עם איברהימוב. ב־28 בינואר 1928, בישיבה שלא מן המניין של ה־KrymTsIK, הוחלט "לסלק את ווליי איברהימוב מתפקיד ראש ה־KrymTsIK ולבטל את חברותו בארגון".³⁶ זמן קצר לאחר מכן הוגש כתב אישום נגד איברהימוב, שנשפט ונידון למוות, ונעצרו 17 פעילים טטארים. לדברי דו"ח רשמי בנושא החקירה, "איברהימוב עצמו, וכן כמה מהפקידים הבכירים האחרים, הנהיגו את התסיסה האנטי־יהודית; בשעה שגייסו תומכים בקרב הפועלים הטטארים הצעירים, הצהירו איברהימוב ושותפיו כי קרים עובר "יהודי".³⁷

נראה כי ההתנגדות ליישוב היהודים בקרים שיקפה הלכי רוח פופולריים בחצי האי. המנהל הפוליטי המשותף של המדינה (OPGU) דיווח כי "רעיון יישובם מחדש של יהודים בקרים עורר את התנגדותה של האוכלוסייה המקומית – הרוסית והטטארית, של האיכרים העשירים (קולאקים) ושל גורמים אמידים נוספים. במקומות שונים נציגי האינטלקטואלים המקומיים מתסיסים את האוכלוסייה המקומית נגד המהגרים היהודים, ומפיצים שמועות בקרב עובדי המנגנון הסובייטי, בייחוד בקרב הטטארים".³⁸

דו"ח של ה־OGPU ציין כי מעצרו של איברהימוב "עורר דיונים סוערים בקרב כל שכבות האוכלוסייה בקרים. התחושה השלטת בקרב הטטארים היא כי 'המתקפה הרוסית על הטטארים החלה'. רגשות אנטישמיים נפוצים בכל מקום: 'רק היהודים

34 Chebotareva, "Sotsialnye protivorechiia natsionalnoi politiki", עמ' 29.

35 Dekel-Chen, *Farming the Red Land*, עמ' 99.

36 Fisher, *The Crimean Tatars*, עמ' 141.

37 Chebotareva, "Sotsialnye protivorechiia natsionalnoi politiki", עמ' 36.

38 שם, עמ' 34.

אשמים בכך. יש תסיסה קשה בקרב הסטודנטים הטטארים... בקרב העילית האינטלקטואלית ובקרב הסוחרים".³⁹

עימות זה, שנודע בשם "פרשת וולי איברהימוב", היה מהסיבות המרכזיות לסירובה של המנהיגות הסובייטית לשתף את הממשל המקומי בקרים בקביעת סדרי העדיפויות בהקצאת אדמות, ולמילויין של הבטחות מן העבר שניתנו כשהבולשביקים נזקקו נואשות לתמיכה מקומית. במחצית הראשונה של שנות השלושים אלפי דמויות בקרב העילית האינטלקטואלית של הטטארים בקרים (כ-3,500) הואשמו ב"לאומיות בורגנית" ונידונו למוות או לגלות.⁴⁰

את המשקעים שיצרו מהלכים אלה ניצלו המנהיגים המנהליים, התרבותיים וההינוכיים של הטטארים בקרים בזמן הכיבוש הגרמני. הניסיון הקומוניסטי להעביר יהודים לאזור, התנגדות הטטארים בתגובה על כך, השמדת האליטה האינטלקטואלית ודיכוי האוכלוסייה כולה, הכינו את הטטארים בקרים לקבל את האנטישמיות הגרמנית. נושאים אלה הופיעו באותה תקופה כמוטיבים מרכזיים ב־Azat ובעיתונים נוספים בחצי האי. בדיווח של עוצבת מבצע D לסגל הארמיה ה־11 על גיוס הטטארים בקרים לשורות הוורמאכט והכוחות להגנה עצמית, נכתב כדלקמן:

עד לשנים 1926-1927 הפגינו הסובייטים כבוד מינימלי למסורות הטטארים, אך לאחר שהיהודים החלו לאכלס את האזור, החלו הטטארים למחות, מה שהביא לדיכוי היסודות הטטאריים, בייחוד משום שהם דבקו בקנאות בדתם, בשפתם, בתרבותם ובסגנון חייהם. פעילותם הדתית דוכאה בתקיפות. אלה הן הסיבות העיקריות שבעטיין חשים הטטארים, ובייחוד האוכלוסייה הכפרית, ניכור כלפי הבולשביזם...⁴¹

כפי שמראה פסקה זו, הרשויות הגרמניות חיברו באופן פשטני בין שני תהליכים נבדלים. הראשון היה תוצאה של אירועים מקומיים, בעיקר ההגירה היהודית לקרים ומאמצי האליטה המקומית, הטטארית ברובה, למנוע הגירה זו. התהליך השני התחולל מאוחר יותר, ולא היה ייחודי לקרים; הוא התרחש בכל האזורים האתניים של האימפריה הסובייטית – נסיגתו של הקרמלין ממדיניות שהיה בה חשש שתעודד "לאומיות בורגנית". לא ההתיישבות היהודית בקרים היא שגרמה ל"דיכוי האלמנטים הטטאריים" אפוא, אולם הסבר פשטני וליניארי זה הועיל מאוד לתכניות התעמולה של הגרמנים. להלן כמה קטעים ממאמרים המשקפים תחושות אלו:

39 שם, עמ' 35.

40 Fisher, *The Crimean Tatars*, עמ' 141.

41 G. Litvin, "Krymsko-tatarskie formirovaniia. Dokumenty Tretiego Reikha 1878-1917. Svidetelstvuiut", *Voенno-istoricheskii zhurna*, 3 (1991), p. 91

של קרים בצבא הנאצי: מסמכים של הרייך השלישי", בתוך: כתב העת הצבאי ההיסטורי.

במאמר שכותרתו "ישובם מחדש של היהודים בקרים", נכתב:

בשנים 1922-1923 החלו היהודים להגר לקרים. האדמות הפוריות ביותר... הותרמו על ידי הרשויות הסובייטיות והועברו לשימוש היהודים. ארגון OZET ומועצת KOZMET הוקמו כדי לקדם את היישוב מחדש היהודי. כדי ליישב את היהודים בשטחים אלה תוך שיתוף הפעולה של אותם ארגונים, נעשו ניסיונות לגייס סכומי עתק מיהדות העולם, ובראש ובראשונה ממיליונרים אמריקנים. הממשלה הבולשביקית-יהודית עשתה מאמצים כבירים בכיוון זה. למה ציפו מיישוב מחדש זה? אף שהממשלה הקומוניסטית ביקשה להסתיר את המידע בדבר היישוב מחדש של יהודים בקרים, החדשות נפוצו במהירות לא רק בקרב תושבי קרים, אלא גם בארצות זרות. הצעדים שננקטו על ידי ה-OGPU מעידים בבירור שהכוונה הייתה לגרש את הטטארים מקרים וליצור שם רפובליקה יהודית... כשהתגלתה תכנית זו בשלביה הראשונים, יצאה האליטה האינטלקטואלית של קרים למאבק כנגד היישוב מחדש היהודי... אין ספק שאלמלא מאבק זה הייתה הרפובליקה היהודית של קרים מוקמת מוזמן, הטטארים היו מגורשים מקרים וזכרם היה נמחק מתולדות חצי האי. באופן טבעי, מאבק זה אינו יכול להתנהל בלא קרבנות. האליטה הטטארית בקרים איבדה רבים מחבריה. וולי איברהימוב ורעיו נספו במערכה זו. כמה מהם נורו, ואילו אחרים הוגלו לסיביר ולהרי האורל, שם מתו...⁴²

מאמר נוסף שפורסם ב-*Azat*, וכותרתו "היכן היו השוויון והצדק תחת השלטון הבולשביקי?" מתאר כיצד גורשו הטטארים ממולדתם והיהודים תפסו את מקומם. המאמר מונה את קרבנותיה של מדיניות בולשביקית זו, וחותרם בתיאור הטרור שננקט כלפי הטטארים מטעם הממשלה היודאו-בולשביקית.⁴³ במאמר שכבר הוזכר, "ימים שחורים תחת הדגל האדום", נכתב :

...וולי איברהימוב, שעשה כל שביכולתו כדי שגורל מולדתו ועמו לא ייפלו לידי היהודים... נפל בן נאמן זה של המולדת קרבן לבולשביזם וליהודים. הבולשביזם, שמאז 1924 שם לו למטרה להפוך את קרים המעטירה לרפובליקה יהודית, ביקש להפוך את ראש הרפובליקה העצמאית של קרים, וולי איברהימוב, לכלי שרת בידי היהודים...⁴⁴

Azat Kirim 5 (6.2.1942) 42

Azat Kirim 12 (3.3.1942) 43

Azat Kirim 27 (24.4.1942) 44 חלקו הראשון של מאמר זה פורסם ב-21 באפריל 1942 והוזכר לעיל.

על "הבעיה היהודית" כתבו ב־Azat המישה עשר כותבים.⁴⁵ עדיין לא ידוע מדוע הסכימו לשתף פעולה עם הגרמנים ומה עלה בגורלם. איש מהם אינו מוזכר במילון הביוגרפי *Prominent Figures in Crimean Tatar Culture (1921-1941)* שראה אור בסימפרופול ב־1999, וכולל מידע על אודות 188 איש. מכאן יש להניח שכותבים אלה לא היו אנשים שדעותיהם הפוליטיות היו ידועות לפני המלחמה. נראה שעמדתם האנטי־יהודית התגבשה רק במהלך הכיבוש הגרמני, בהשפעת האידיאולוגיה והתעמולה הנאצית. ייתכן שכמה מהם כתבו בשם בדוי. על ארבעה מהם ידועים לנו אך פרטים מעטים.⁴⁶

לא כל המאמרים האנטישמיים שפורסמו ב־Azat היו מקוריים, ובייחוד תקצירי החדשות, שפורסמו גם בעיתוני הכיבוש בשפה הרוסית ברחבי חצי האי ובשטחים סובייטיים אחרים שהיו נתונים לכיבוש הגרמני. כתבות אלה התבססו על מבזקים שפרסם משרד התעמולה של הרייך,⁴⁷ ועורכו של Azat תרגם את המבזקים הללו, או לקח אותם מעיתונים אחרים שבהם פורסמו. כך, למשל, מבזק בשם "אינ יותר בתי מרקחת יהודיים בכולגריה", שהופיע ב־Azat ב־11 בינואר 1942, הופיע שלושה ימים קודם לכן בעיתון הרוסי *Golos Kryma*. "מלחמתו של צ'רצ'יל היא מלחמה רוסית", שפורסם ב־Azat ב־16 בפברואר 1943, כבר פורסם ב־*Feodosiiskii Vestnik* ב־28 בינואר 1943. גם המאמר "Der jüdische Weltpolyp" ("הגידול הממאיר העולמי היהודי") הופיע ב־*Ostraum-Artikeldienst* ב־3 בפברואר 1942,⁴⁸ ב־*Golos Kryma* ב־12 במרץ 1942 וב־Azat ב־17 במרץ 1942.

45 הכותבים שיפורטו להלן דנו בשאלה היהודית ב־Azat Kirim: דז'מיל אבדורשיטוב (אבדורשיט) (Dzhamil Abdureshitov [Abdureshit]), אבולעסיו אפנדי (Abulasiz Efendi), חלבש (chalbash), מוסטפהוי (M. Mustafaev), סיידמטוב (N. Seidametov), זייה אפנדי (Ziia Efendi), עסמאיל האטיפ־זייד (Ismail Khatip-Zade), אילמי קרמנצ'יקלי (Ilmi Kermenchikli), שולין קאדיר (Shulin Kadir), ממת אוסמן (Memet Osman), ליאטיפוב (Sh. Liatifov), זני (A. Zeni), מוסטפה מנקייב (Mustafa Menkeev), עבדולדז'ליל גני (Abdudzhelil Gani) ומורטזה (E. Murtaza).

46 חקירתו של אילמי קרמנצ'יקלי (Ilmi Kermenchikli), 12 בנובמבר 1944, AGUSBU, עניין 20347, עמ' 15; חקירתו של אילמי קרמנצ'יקלי, 12 בינואר 1977, AGUSBU, עניין 20423, כרך 5, עמ' 23.

47 לפרטים נוספים על *Ostraum-Artikeldienst*, כמו גם על העתקות ישירות ועקיפות מתוכו על ידי עיתונים בקרים, ראו: Mikhail Tyagly, "K voprosu o natsistskoi antisemitskoi propaganda na okkupirovannykh territoriiakh SSSR: novye istochniki", *Golokost i suchasnist*, 4 (2002), pp. 6-7. ("שאלת התעמולה האנטישמית הגרמנית בשטחים הכבושים").

48 ארכיוני המדינה המרכזיים של הרשויות הראשונות במעלה באוקראינה (TsDAVOU), 3206/6/10/63.

שיתוף פעולה בין Azat Kirim לבין אמצעי תקשורת אחרים בקרים בכיסוי "השאלה היהודית" המקומית

בהשוואה ל־Azat, רוב העיתונים בשפה הרוסית מתקופת הכיבוש הגרמני בקרים דיווחו מעט יחסית על יהודי קרים ועל מערכת היחסים שבינם לבין האוכלוסייה הלא־יהודית בחצי האי. מתוך 288 הגיליונות של Golos Kryma רק בארבעה הופיעו מאמרים שהזכירו את הקהילה היהודית המקומית. שאר המאמרים שבהם הוזכרו יהודים נגעו לאירועים במקומות אחרים, כגון ארצות הברית או אזורים סובייטיים אחרים, או בקרמלין, או ליהודים בתקופות אחרות. מתוך ארבעת הגיליונות שבהם הייתה התייחסות ליהודים, שלושה עסקו, במידה זו או אחרת, בהתיישבות היהודית החקלאית בקרים בשנות העשרים והשלושים.⁴⁹

ב־16 באפריל 1942 פרסם Golos Kryma מאמר שכותרתו "הרפובליקה היהודית בקרים". אחת הטענות העיקריות שנטענו במאמר הייתה שגם לאחר שקיבלו אדמות פוריות בחצי האי, לא היו היהודים מוכשרים לעבודה חקלאית, מה שהביא להידרדרות כלכלת קרים לפני המלחמה. "הרפובליקה האוטונומית הטטארית", הצהיר הכותב (שחתם באות "אלפא"), "הלכה והפכה לבדיה; כמו גידול סרטני התנפלה הרפובליקה היהודית על גופה שלה והחלה להתפתח במהירות".⁵⁰ יש להניח שנושא המאמר, והחומרים שמהם נכתב, הועברו למערכת Golos Kryma על ידי אנשי Azat. בשל קהל קוראיו דוברי הרוסית, סיפק המאמר גישה נוספת אל "השאלה היהודית", שחיברה בינה לבין אירועים מקומיים. יש לציין כי מה שתואר קודם לכן ב־Azat כמאבק בין היהודים לטטארים בקרים, הוצג בכתבה הנוכחית כמאבק של היהודים בכל תושבי קרים. ניתן להניח שהמאמר מצא חן בעיני גופי התעמולה הגרמניים, שכן אף שעיוות את העובדות במצח נחושה, הוא ניתן בנרטיב דינמי ובתעוזה סגנונית.

בגיליון 32 של Ostraum-Artikeldienst, אוסף מאמרים שהופץ ב־26 ביוני 1942 בכמה אמצעי תקשורת, על ידי המחלקה המזרחית של משרד התעמולה בברלין, הופיע מאמר בשם "יישובים יהודיים בקרים".⁵¹ נראה שהעורך בברלין קיצר את המאמר מ־Golos Kryma, מחק את ההצהרות הבעייתיות יותר (למשל, זו העוסקת ברפובליקה הטטארית בקרים), ושינה במקצת את ניסוח הטיעונים המקוריים. במקום להנגיד בין היהודים לבין הטטארים של קרים (מה שלא היה מעניין את כל מי שאינו מקרים), הפך את היהודים לאויבי ה"פולקסדויטש" – הגרמנים האתניים בני המקום – שהתיישבו שם במאות השמונה עשרה והתשע עשרה, אך גורשו על ידי סטלין באוגוסט 1941. לפי הגרסה שהתפרסמה ב־Ostraum-Artikeldienst,

49 לניתוח המאמרים הדנים ב"בעיה היהודית" בעיתונים בשפה הרוסית בקרים הכבושה, ראו: Mikhail Tyaglyy, "The Role of Antisemitic Doctrine in German Propaganda in the Crimea", *Holocaust and Genocide Studies*, 18, 3 (2005), pp. 421-459

50 "Evreiskaia respublika v Krymu", *Golos Kryma* 31 (37) (16.4.1942)

51 ארכיון המדינה הרוסי להיסטוריה חברתית ופוליטית (RGASPI), 17/125/178/152

המתיישבים הגרמנים "העשירו את התפתחות התרבות ותרמו לרווחת חצי האי קרים בשל חריצותם וכישוריהם הארגוניים".⁵² אך הנקודה המרכזית נותרה כשהייתה: גם בתנאים הטובים ביותר היהודים אינם מסוגלים לבצע עבודה חקלאית. זו הייתה הזדמנות לתועמלנים נאצים להחיות סטריאוטיפ אנטישמי ישן ולהוסיף לו עדויות אמפיריות כביכול.

מסקנות

כמו רובה של התקשורת המודפסת באזורים הסובייטיים שהיו בשליטה גרמנית נאצית במלחמת העולם השנייה, גם העיתון Azat דיווח על "השאלה היהודית" תוך שימוש ברטוריקה אנטישמית. מאחר שבשעה שהעיתון ראה אור כבר לא היו יהודים בקרים, לא הייתה במאמרים על היהודים העברת מידע לציבור, והם היו אך ורק בגדר תעמולה טהורה. כמה מאמרים הוקדשו ליהודים בלבד, ואילו אחרים שילבו נושאים אנטישמיים בהקשרים רחבים יותר, כגון הצגת המשטר הסובייטי, שהיהודים העומדים בבסיסו זרים ועוינים את העם הטטארי בקרים. את מאמריו של Azat על היהודים ניתן לחלק לשלוש קבוצות: (1) מאמרים שהועתקו בלא שינוי מתקצירים גרמניים שהוכנו לעיתונות בשטחי המזרח, או מעיתונים אחרים; (2) טקסטים שהועתקו, אך שונו והותאמו לקהל הקוראים המקומי; (3) חומרים מקוריים שנכתבו במיוחד לעיתון. עם זאת, בהשוואה לכתבי העת הרוסיים מתקופת הכיבוש הגרמני בקרים, ניחן תוכנו האנטישמי של Azat בכמה מאפיינים ייחודיים. אף על פי כן ראוי לציין ש־Azat מעולם לא אימץ את הרטוריקה הנאצית שתיארה את היהודים כממאירים, או כאויבי האסלאם (או הנצרות). את היעדרו של שיח גזעני מסוג זה ניתן להסביר בכך שהכותבים והקוראים הטטארים בקרים לא היו מודעים לתיאוריה הגזענית שבה דגלו הנאצים, וכן בכך שהאידיאולוגיה והתעמולה הנאצית הצהירו גם על נחיתותם הגזעית של העמים האוריינטליים, ובייחוד הטורקיים. את היעדר העוינות הדתית, המגולמת בהצגת היהודים כאויבי האסלאם, ניתן להסביר בכך שהעיתון לא שימש כדובר של סמכות מוסלמית דתית רבת השפעה. גוף כזה לא היה קיים בתקופת השלטון הנאצי בקרים.⁵³ אמנם העיתון דן מפעם לפעם בנושאים

52 עוד על Ostrau-Artikeldienst, ועל העתקה ישירה ועקיפה ממנו על ידי עיתוני קרים, ראו: Mikhail Tyaglyy, "K voprosu o natsistskoi antisemitskoi propaganda na okkupirovannykh territoriiakh SSSR: nove istochniki", *Golokost i suchasnist* 4 (2002), pp. 6-7.

53 המופתי האחרון בקרים, נומאן סלבי סיהאן, נורה בידי הבולשביקים ב־1918, ולא נבחר לו יורש. בימי השלטון הנאצי ניסו אקטיביסטים טטארים בקרים לקבל את הסכמת הגרמנים להקים מחדש את תפקיד המופתי של קרים. הם לא הצליחו, משום שהגרמנים העדיפו קהילות טטארות מחולקות ומבוזרות. הם הבינו היטב כי אם יוקם מחדש, ישמש תפקיד המופתי את המטרות הפוליטיות של הלאומנים הטטארים, ולא ימלא רק את צורכיהם הדתיים. לפרטים נוספים על הניסיונות להקים מחדש את התפקיד, ראו: Romanko, *Nemetskaia okkupatsionnaia politika*, עמ' 91-94. גיליון Azat Kirim מ־17 בפברואר 1942 כלל הודעה מאת "הסמכות הדתית

הקשורים ל"רנסנס הדתי" של האסלאם, אך הקטגוריות והתפיסות הבולטות שלו היו לאומיות וחילוניות, והיהודים הוצגו אפוא במונחים לאומיים, ולא דתיים. ברם, על "חיסרון" זה חיפו המאמרים הרבים שתיארו את היהדות ככוח המניע שביסוד הקמת המערכת הפוליטית והמדינית הסובייטית ותחזוקתה. בעיתונות הטטארית של קרים בתקופת הכיבוש הוצגו האירועים הטרגיים של שנות העשרים והשלשים, שהיו תוצאה של המתקפה הסובייטית החזיתית על שרידי האליטות הלאומיות באזורי הספר של ברית המועצות (ושבקים התבטאה בסכסוכי אדמה שבהם ניצבו שתי קבוצות אתניות זו מול זו) כסכסוך אתני-פוליטי. לפי דיווח זה לא היו היהודים משתתפים פסיביים בניסוי הפוליטי והכלכלי הבולשביקי, אלא הם אלה שהניעו וניווטו אותם מאחורי מדיניות אימפריאליסטית. לפיכך היהודים היו אשמים בדיכוי העם הטטארי של קרים ובשעבודו.

בחינת אופיו האנטישמי של העיתון העלתה את השאלה אם Azat ייצג את דעת הקהל הטטארית בקרים בכל הקשור ליהודים בתקופת המלחמה, ואם היו בקהילה הטטארית שחקנים קולקטיביים או יחידים אחרים שהשמיעו דעות מנוגדות. להערכתנו, מאחר שלא התגלו כל יומנים או זיכרונות טטאריים מתקופת המלחמה, ולא נמצאו פרסומים או כתבי עת אחרים שניתן להשתמש בהם כדי להשיב על שאלה זו, אין בידינו היכולת לספר על רגשותיהם של הטטארים של קרים בכל הקשור ליהודים.⁵⁴ סיבה נוספת יכולה להיות העובדה שהטטארים גורשו מאוחר יותר מקרים, וקומץ בני הדור הקודם, שהורשה לחזור, אינו שש להיזכר במלחמה או למסור עדות. החוויה שחוו לאחר המלחמה הייתה טראומטית ביותר, ושיאה בגירוש ובאפליה מתמשכים. כיום הטטארים רגישים ביותר לכל עניין היכול להחיות את המיתוס הסובייטי על אודות שיתוף הפעולה המסיבי שלהם עם הנאצים. עם זאת, ודאי שאין לראות ב־Azat Kirim עיתון ששיקף נאמנה את תחושותיהם של הטטארים כלפי היהודים.

תרגום מאנגלית: עופר שור

השלטת [Ot Religioznogo upravleniia], שלפיה "המוסלמים של קרים, בעקבות שחרורם [מעול 'הדיכוי היהודי-בולשביקי', כמצוין למעלה], זכו מחדש ביכולת להביע את עצמם, ויצרו את הוועדה המוסלמית של קרים". אך הגרמנים מיהרו לאסור על הוועדה המוסלמית של סימפרופול לנסות ולנהל את החיים הטטאריים ברחבי חצי האי. סמכות המועצה הדתית החדשה הוגבלה אפוא לתחומי העיר.

54 בהשוואה לקבוצות אתניות אחרות בחצי האי, הייתה רמת החינוך הטטארית נמוכה יחסית. לפי מפקד האוכלוסין של ברית המועצות מ-1939, כשני שלישים מהטטארים היו כפריים (שלא כבני הקבוצות העיקריות האחרות - הרוסים, האוקראינים והיהודים - שמרביתם התגוררו בערים). משמעות המגורים בכפר הייתה רמת חינוך וידיעת קרוא וכתוב בסיסיות בלבד.

